

Batalles amb taronges. Notes sobre una pràctica festiva

Àngel Vallverdú Rom

Termes com *Tomatina* de Bunyol són prou coneguts a nivell ibèric i internacional igual que ho són, a nivell català, la Batalla de Caramels de Vilanova i la Geltrú, la *Tomacada* de Reus o el Cós Blanc de Salou per la gent del Camp de Tarragona.

De tomaques, de caramels, de farina, d'aigua... l'existència de batalles festives és prou coneguda arreu del món des de dates que es perden mes enllà de la història. Algunes amb uns orígens que difícilment podrem establir. Altres creades fa pocs anys i amb unes intencionalitats concretes. Confrontacions, en definitiva, dins d'un espai i d'un marc festiu determinats en les que, a priori, no es pretén el dany de l'adversari. Com anuncia el monogràfic sobre batalles festives de festes.org, aquestes "estan orientades a desplegar energies de fraternització i esdevenen punts de trobada i alegria compartida".¹ Tanmateix, com veurem més endavant, aquesta pretensió acabava molt sovint amb l'efecte contrari.

En aquesta ocasió ens centrarem en unes batalles que al llarg dels segles s'ha anat repetint en moments, situacions, formes i indrets diferents. Parlem de les batalles AMB taronges. No ens hem atrevit a parlar de tipologia de batalles atès que, tot i haver-hi un vincle evident, ens referim a pràctiques que tenen com a cordó umbilical la utilització de la taronja com a projectil però que, tanmateix, la seva utilitat es pot veure substituïda per alguna altra mena d'objecte llançívool per conveniències diverses o bé que, al contrari, aquests cítrics n'hagin substituït d'altres. En tot cas la nostra pretensió és aportar una sèrie de notes que hem pogut espigolar de diverses fonts que puguin ser d'utilitat per a un estudi aprofundit.

Acceptant de bell antuvi que el criteri triat és discutible, ens hem decantat per separar les notícies que oferim en funció del context on tenen lloc amb l'únic objectiu de dotar d'un mínim d'ordre el discurs. Així mateix, aquests apartats no es poden considerar compartiments estancs sinó que, depenent de l'època, una mateixa notícia podria situar-se en dos apartats simultàniament i en el benentès que aquesta aportació no pretén ser exhaustiva sinó que, ans al contrari, pot oferir pistes per trobar noves i més complertes informacions.

---

¹ FESTES.ORG i CARRUTXA: FESTES.ORG. En línea.

Ocasions espectaculars

La major part d'ocasions en que les batalles de taronges se'ns presenten com a espectacles són les relacionades amb el que Massip anomena *jocs de galeres* (2010 : 34). Com veurem, es tracta de simulacions de combats navals fets a terra o a l'aigua.

La primera vegada que hem trobat una batalla de taronges és a la "Crònica" de Ramon Muntaner, concretament en la narració que fa de les celebracions ordenades pel rei Jaume I (el Conqueridor) per homenatjar son gendre Alfons X (el Savi) de Castella a la seva arribada a València per unir-se a Jaume en el viatge cap al II Concili de Lió (1272). Segons Muntaner, no s'escatimaren esforços per fer grandíssimes festes.

"[...] e com foren en la ciutat, nul hom no poria escriure los jochs e els alegres, taules redones, taules juntes de reylo de cauallers saluatges, borns, anar ab armes, e galees e lenys armats quels homens de mar feyen anar per la rambla ab carretes, batalles de toronjes, e encortinaments; si que tant foren los jochs que hauen a passar [...]" (MUNTANER 1558 : Capítol XXIII)

Ens situem ara el 9 d'abril de 1286 a Saragossa. Té lloc la coronació del rei Alfons III d'Aragó (el Franc o el Liberal). Muntaner explica que l'almirall Roger de Llúria organitzà alguns *jochs e solaces* per solemnitzar la festa. Vegem-ho:

"E lalmirall tantost feu arborar un taulat molt alt, perço com ell nera apres del senyor rey en Pere e del rey de Mallorques [...] e en Berenguer Dentença son cunyat [...] e tirava cascu dells tres estils e una taronja, e lestil darrer era tan gros com una asta de llança." (MUNTANER 1558 : Capítol CLV)

O sigui, que les taronges eren utilitzades, juntament amb els estils,² per ser llençats en el taulat.³ No estaríem davant d'una batalla festiva pròpiament dita, però la narració continua dient:

"[...] e los homens de mar faeren fer dos lenys armats daquelles plates que ananen per lo riu, en que vaerets batalles de taronges que del regne de Valencia nauien feyt venir mes de cinquanta carregues." (MUNTANER íbid).

---

² DCVB: ant. Arma llançadissa punxeguda i de llargària variable, que s'usava principalment en les competicions cavalleresques per tirar a taulat [Consulta 15-XI-2011].

³ DCVB: ant. Tirar o Trer a taulat: exercici cavalleresc festós, que consistia a tirar llances i altres armes contra un postissat o castell simulat, per exercitar la punteria i guanyar messions [Consulta 15-XI-2011].

Tenim, doncs, que els mariners van armar dues embarcacions (lenys) a la manera de les plates⁴ que navegaven per (suposem) l'Ebre i que lluitaven entre elles a cops de taronja, fruita de la qual se n'havien fet portar de terres valencianes la gens menyspreable i aproximada xifra de sis tones.⁵

A la Tortosa de 1358, amb motiu de l'arribada del rei Pere III i l'infant Ferrando, es portà a terme un "Joch de la Batalla de la Coqua e de les Barques", en que la coca era una embarcació alta i molt ampla usada, en l'època, pel comerç i per la guerra on es llençaren 1600 taronges dutes de Xerta (MASSIP 2010 : 41-42). La documentació municipal ho descriu així:

*"[...] per anar al loch de Xerta per comprar taronges que servissen a bataylar en lo rech quan intràs lo senyor Inffant. Item, donaren a aquells qui exarciaren lo leny que stava surt en lo Riu per al Joch fahedor per lo senyor inffant [...] mariners qui foren per 3 dies en la coqua que feu la batalla com entraren los senyors [...] per al leny de barques que feren les batalles del rech."*⁶

I encara a la capital del Baix Ebre, amb motiu de l'entrada de Martí i Blanca de Navarra, l'any 1402, s'empraren 11050 taronges en una batalla similar.⁷ Per veure que la temàtica i l'espectacularitat era atraient vegem com uns segles més tard (l'any 1614), es va portar a terme una naumàquia a Tortosa mateix, que sapiguem, sense taronges però amb gran artifici i realisme, representant una lluita entre moros i cristians per celebrar la beatificació de santa Teresa de Jesús.⁸

València havia organitzat la primera d'aquest tipus de batalles que coneixem i havia exportat taronges per la batalla saragossana de 1286. Més endavant, l'any 1373, per l'entrada del príncep Joan i la seva muller Matha s'utilitzaren aquests cítrics juntament amb cogombres i altres fruites com a munició defensiva d'un castell que rebé l'atac de dues galeres:

"Item, sen aemprats los pròmens de l'offici dels fusters a fer 1 castell de fusta ab verdesques e altres aparellaments empaliats e enramats, ço és, en la rambla deiús lo pont dels Serrans al pla dels Corders, en lo qual castell sia mesa e establida companya ab penons, paveses, moltes taronges, cogombres e altres fruytes per fer defensió

⁴ Plata DCVB: ant. ant. Embarcació fluvial [Consulta 15-XI-2011].

⁵ Sempre segons el DCVB una càrrega pot ser variable en funció del producte mesurat i de la zona. Si acceptem, per aproximació, que una càrrega de taronges no podia diferir gaire de les de carbó o de les de cereals tenim que cadascuna pesava uns 120 quilograms.

⁶ AHMT. *Claveria 1358*. Citat a MASSIP (op. cit.)

⁷ AHMT. *Claveria 1401-1402*. Citat a MASSIP (2010 : 43)

⁸ DALMAU (1615 : sense pàgina)

*de batalla [...]. Item, sien aemprats los pròmes de mar a fer dues galees armades, de pocha talla, les quals menen en carretes [...]*⁹

Si l'anterior fou una batalla simulada en terra, la que tingué lloc el 1417 per festejar l'arribada, també a València, d'Alfons el Magànim juntament amb son germà Joan (futur Joan II) tingué lloc a l'Albufera:

*"La dita barqua ab la qual lo dit senyor Rey, per haver plaer ab lo dit ínclit don Johan, frare del dit senyor, a jugar a les torongades en la albufera del dit senyor rey."*¹⁰

El darrer dels monarques catalano-aragonesos de la casa de Barcelona, Martí I (l'Humà), feu la seva entrada a Barcelona el 27 de maig de 1397. El rei presencià la desfilada dels *jochs* que li oferiren els oficis de la ciutat dels quals, segons la crònica,¹¹ el primer fou el dels barquers i homes de mar que representava una nau de sarraïns i dues galeres cristianes que navegaven per terra (suposem que amb rodes) i lluitaven, evidentment, cristians contra sarraïns a cops de taronja:

*"[...] primo, barcharii et homines maris fecerunt unam navim sarracenorum et duas galeas christianorum, que navis et galee navigabant per terram, et preliabantur adinvicem christiani et sarraceni cum tarongis [...]"*¹²

Trobem també notícies més enllà dels territoris de la Corona d'Aragó. Segons els annals del santuari marsellès de Notre-Dame de la Garde¹³, el 3 de gener de 1516 Clàudia, reina de França, entrava a Marsella acompanyada per sa sogra Lluïsa de Savoia. Com no podia ser d'altra manera la ciutat va fer tot el possible per honorar les dames i el seu seguici de forma que

*"[...] la ciutat no oblidà res de tot el que estava obligada a fer per honorar la seva primera entrada, Bernardí de Baux feu tirar l'artilleria de les galeres, dels galions, dels bergantins i, en definitiva totes les embarcacions marítimes, i feu tirar encara un combat a cops de taronja que serví de diversió a la Reina i a tot el seu seguici [...]"*¹⁴

---

⁹ CARRERES (1925 : 29). Citat a MASSIP (2010 : 38-39).

¹⁰ AMV. *Manual de consells* 1417. Citat a MASSIP (2010 : 39).

¹¹ Biblioteca de Catalunya, Ms. 485, ff. 271v-272v. Citat a RAUFAST (2007 : 124).

¹² RAUFAST (op. cit).

¹³ Citat per BELEAU (1882 : 1)

¹⁴ "[...] la ville n'oublia rien de tout ce qu'elle étoit obligée de faire pour honorer leur entrée, Bernardin de Baux fit tirer l'artillerie des Galères, des Galions, des Brigantins, et enfin de tous leses bâtiments maritimes, il fit faire encore un combat à coups d'oranges qui servit de divertissement à la Reine et à toute sa suite[...]"

El 22 del mateix mes entrà el rei, Francesc I per reunir-se amb la sa muller i amb sa mare de tornada del pelegrinatge a la Sainte Baume després d'haver guanyat la batalla de Marignan (Marignano a Itàlia, avui dia Melegnano) el setembre anterior. La crònica ens diu que el principal divertiment dedicat al rei fou, novament, un combat de taronges i explicita que

"[...] aquell príncep tant ardit en els combats veritables volgué fer-ne partida, i en efecte, havent pres un gran escut començà a tirar, i va donar força bons cops havent-ne rebut alguns al cap i al cos [...]"¹⁵

Poc més d'un any més tard, el mes de setembre de 1517, el jove rei Carles I d'Aragó desembarcava, quasi per accident, en costes asturianes. Prengué refugi a Villaviciosa, Colunga i, finalment, a Ribadesella on foren rebuts amb música de flauta i de pandereta i foren obsequiats amb una batalla de taronges (THOMAS 2003 : 456).

Les dues notes precedents ens serveixen per constatar que els dos reis (Carles I i Francesc I), si no enemics, rivals eren honorats amb batalles de taronges. En el segon cas no s'explicita si fou terrestre o naval (dins de l'aigua pròpiament dita o simulant la navegació en terra) però, pel cas que ens ocupa, és igual: es tractava d'homenatjar tan il·lustre hoste. Pensem, a més, que no es tractava d'una batalla popular com les que veurem a l'apartat següent sinó d'una performance espectacular. Per cert, a Pep Mayolas (2010) se li fa estrany la utilització d'aquest noble fruit com a projectil en la lluita i ho associa més a l'antic Regne de València, zona productora per antonomàsia, però tanmateix arriba a deduir que a l'Astúries del segle XVI se'n produïen *a cabassos* per la quantitat que se n'arribava a utilitzar. A la suposició, vista des d'aquesta òptica, no li falta versemblança però se'ns fa difícil de creure que les condicions climatològiques de la costa cantàbrica fossin les adequades per la producció de taronges a gran escala. Trobaríem més apropiat pensar que fou l'exportació de taronges i llimones, procedents d'altres indrets i de pas als ports asturians, el que va propiciar la presència tan quantiosa de cítrics en aquelles terres. Sense anar més lluny, Gracia Noriega (1988 : 82-89) dóna compte que l'any 1605 se'n va autoritzar l'exportació de trenta milions d'unitats al port de Llanes.

Hem vist que la pràctica totalitat d'ocasions espectaculars on apareixien batalles amb taronges, en un lapse de temps certament ampli, tingueren lloc en entrades reials, fastos que tan podien valer-se de manifestacions creades expressament per l'ocasió, com sembla que eren les que es portaven a terme dins un riu o a la mar, com

---

¹⁵ Citat per BÉLEAU (op. cit : 2). *"[...] ce prince qui avoit tant d'ardeur pour les combats véritables voulut être encore de la partie en celui-ci, et en effet, ayant pris un grand Bouclier, il commença à tirer, et fit de fort beaux coups en ayant reçu quelques-uns à la tête et sur le corps."*

d'altres, diguem-ne, aprofitades de les processons del Corpus. Ens trobem, doncs, en una època amb profusió de carros, roques, castells, entremesos en definitiva, al·legòrics de virtuts, deïtats clàssiques i batalles entre cristians i musulmans. Algunes tingueren una continuïtat notable dins el Corpus, com el barceloní, amb els cavallets del gremi de cotoners, la víbria dels freners o el lleó dels blanquers. Altres, més aparatoses sens dubte, i de menys volada temporal, com els ja anomenats castells contenien un missatge per al rei, com el dels argenters el 1397, amb una imatge de la majestat divina i àngels sostenint els atributs reials (corona, ceptre i arnés), simbologia que inequívocament exaltava el fet que el sobirà ho era per voluntat de Déu i el convertia, en certa manera, en el seu representant a la Terra. O el dels fusters que sostenia una roda de la fortuna intitulada amb el clàssic "Regnabo, regno, regnavi, sum sine regno" per recordar al rei que podia trobar-se en qualsevol moment en qualsevol punt de la roda. Així doncs sembla versemblant pensar que, a més de les al·legories per celebrar les victòries contra l'enemic, la insistent aparició de representacions de lluites entre moros i cristians podia interpretar-se com un toc d'avís o, més aviat, una petició de protecció reial contra aquells que podien malmetre les relacions comercials amb l'estranger o, simplement, la pròpia seguretat. És evident doncs que l'Islam era una amenaça real. Uns dels col·lectius més exposats a rebre l'embranchida sarraïna eren la gent de mar, al menys un cop ja fiançada la reconquesta en territori de la Corona d'Aragó. Però més enllà d'aquest territori podem interpretar-ho igualment amb la visita de Francesc I a Marsella, ciutat de la qual el monarca ordenà millorar les defenses en aquella ocasió.

Les taronjades

Com veurem en aquest apartat, les classes populars van valer-se, també, de les taronges en altres batalles molt menys cerimonials i, si es vol, més perilloses.

Ja hem dit al principi que les batalles festives en la seva vessant, diguem-ne, popular són àmpliament conegudes i portades a terme. Constatarem que les de taronges coexisteixen, quan no es barregen, amb altres portades a terme amb productes generalment de rebuig com la cendra, el segó, la més neta farina o degenerant en batalles que ja ben poc tenen de festiu com són les de pedres. En la pràctica totalitat de casos tenen lloc durant un temps concret: el Carnestoltes, però no pas en la versió que ha arribat fins nosaltres, reduïda a uns pocs dies just abans de la Quaresma, sinó en l'ampli període que va de Nadal al Dimecres de Cendra, època en la que se succeïen tota una sèrie de pràctiques festives entre les quals, i a títol purament enunciatiu, podríem destacar, a més de les batalles, les disfressades, cavalcades, rues, inversions de tota mena, burles, excessos alimentaris i carnals, entre altres. Totes aquestes activitats han patit, en major o en menor grau, les prohibicions del poder tant espiritual com secular i és gràcies a aquestes prohibicions hem les notícies que ens permetran rastrejar les batalles amb taronges quan, d'altra manera, difícilment les haguéssim conegut.

Així doncs, la primera dada la trobem, coincidint amb la primera notícia sobre el Carnestoltes a Barcelona, ja l'any 1333 quan, precisament, una disposició del Consell de Cent prohibeix el llançament de taronges i l'ús de màscares en determinats àmbits.¹⁶ Encara dins el mateix segle, el 1371, a Reus es va disposar "Que nul hom no llançàs taronges" durant el Carnestoltes.¹⁷

No tornem a tenir notícies de les taronges fins a meitat del segle següent, quan sembla que es van convertir en un autèntic maldecap, pel Consell i pels veguers, arribant fins al punt que la reina hauria a prendre cartes en l'assumpte. En aquestes condicions tenim que el 6 de febrer de 1402 es va pregonar el següent ban:

"Ara hoiats per manament del noble vaguer ordonaren los honorables Consallers e prohomens de la dita Ciutat per esquivar molts inconvenients e mals qui en aço se porien seguir, que algun fadrí ó macip altre qualsevol persona no gos ab mandrons [fones] ni en altre manera apadragar ni lançar taronges ni altres coses en so, per les places, carrers, ni altres lochs de la dita Ciutat, ni reval de aquella,

¹⁶ AJUNTAMENT DE BARCELONA (2010 : 744)

¹⁷ GORT – PALOMAR (2007 : 2) sense especificar la font.

*sots ban per cascuna vegada qui contra será fet de V sols ó de star X dies al castell del dit noble vaguer.*¹⁸

Fixem-nos que, tot i no explicitar si les pràctiques es portaven a terme en època carnavalesca o no, ho deduïm fàcilment per la data en que es publica, encara que en les prohibicions s'acostumava a explicitar que tenien lloc durant el Carnestoltes. D'altra banda, tot i la prohibició, no sembla que la falta fos considerada excessivament greu a la vista de la pena a imposar encara que es fessin servir (ni més ni menys!) que fones per llençar les dites taronges.

Les prohibicions, per mitjà de bans, es van succeint, com dèiem, fins a mitjan segle. Concretament els anys 1411 (en que, concretant una mica més, es prohibeix el llançament des de finestres i terrats de llurs cases);¹⁹ 1416;²⁰ 1423 en un altre ban on es parla ja de *taronjades* que es prohibien entre el 10 de febrer i el primer dia de Quaresma;²¹ 1425;²² 1433 en que es "prohibia tirar taronges, segó i serradures";²³ la carta tramesa el 1440 per la reina Maria als Consellers de Barcelona instant-los per a que, igual que havien aconseguit reprimir-los durant la seva presència en la ciutat, perseveressin en el control dels "scandols e inconvenients massa grans donant ocasió *lo joch de les taronjades*" que tenien lloc el dia de Carnestoltes "e alguns precedents"²⁴ o la prohibició de 1458.²⁵

La reiteració periòdica d'aquestes prohibicions delata el poc efecte que van tenir. De fet, Amades (1934 : 26) afirma que aquestes disposicions es repetien any rere any amb una tendència a fer més rigorosos els càstigs als infractors. Aquest enduriment, tot i existir, va evolucionar, al contrari del que afirma l'insigne folclorista, en una corba ascendent-descentent, passant dels cinc sous o deu dies de reclusió el 1402 als trenta dies de presó per als majors de catorze anys i deu dies pels menors d'aquella edat de l'any 1416, passant pels vint dies de reclusió per als majors de catorze anys o els deu per als menors de catorze, sense possibilitat de remissió el 1423 o la rebaixa de 1425 (any en la qual l'arrest es fixava en vint i cinc dies respectivament, segons l'edat) per quedar restablert l'any 1458 en els termes de 1402.

---

¹⁸ AMB (suposem que vol dir Arxiu Municipal de Barcelona). Volum de Bans 1401-1409. Citat a BALAGUER (1878 : 71)

¹⁹ IGNOTUS (1932 : 1), sense especificar la font.

²⁰ AMADES (1934 : 26-27)

²¹ AMB. Volum de Bans 1414-1417. Citat a BALAGUER (op. cit.)

²² AMADES (1934 : 27)

²³ IGNOTUS (1932 : 1), sense especificar la font.

²⁴ AMB. Volum de Cartas reals 1400-1441. Citat a BALAGUER (744-745.)

²⁵ AMADES (íbidem).

Però si la severitat de les penes ha de ser indicadora de la gravetat dels fets només cal remetre'ns a allò que succeí a Múrcia durant la segona meitat de segle XV i començament del XVI. En efecte, el 24 de desembre de 1474 el Consell murcià prengué la següent determinació:

*"[...]por escusar algunos enojos e ynconvenientes e por otras cosas que en ello les mueven, que estas fiestas todas de Navidad no sean osadas personas algunas de fazer en sus collaciones reyes paxaros, nin de repicar campanas nin de jugar a las naranjas."*²⁶

La pena a imposar en aquell cas era d'un any de desterrament si el culpable era escuder i de trenta dies en la cadena si era "onbre de menor guisa".

El 1505 les festes carnavalesques van coincidir amb la mort d'Isabel I de Castella (la Catòlica) i els regidors de Múrcia feren pregonar l'1 de febrer que es prohibien, pràcticament, totes les celebracions pròpies d'aquelles dates entre les quals hi havia, com no, la de tirar taronges.²⁷

Els fets més greus reportats a la capital murciana són els de 1514 on, segons se'ns diu, hi hagué fins i tot morts provocant la intervenció de la reina Joana I (la Boja) de Castella. Transcrivim un fragment de la seva carta, datada el set de setembre de 1515, dirigida als *consejo, justicia, regidores, caballeros, escuderos, de la çibdad de Murçia* d'on en treurem una informació valuosa:

*"[...] en esa dicha çibdad los vezinos della tienen por costunbre en cada un año, por el dia de Carnestolendas, de se juntar a fazer capitanías de gente so color de darse naranjazos, e que lo susodicho a seydo e es cabsa que muchas vezes se recreçen muertes e feridas de onbres, e que especialmente el año pasado dizen que mataron uno o dos maçebos e que con el mucho escándalo e ruydo que se faze, la justícia desea dicha çibdad non lo puede apaziguar nin resistir, e que algunas vezes so color de burla, tiran a la justícia con las dichas naranjas e con otras cosas."*²⁸

Primera nota important: es constata que el costum es repeteix anualment per les mateixes dates, o sigui, pel Carnaval. Segona: es formen bàndols per la lluita (*se juntar a fazer capitanías de gente*). Per tant, la cosa és menys caòtica del que podria suposar un "tots contra tots" sinó que hi ha, aparentment, una mínima organització. Tercera: com ja hem dit, la batalla és violenta, fins al punt que s'hi

---

²⁶ TORRES (1963 : 7)

²⁷ TORRES (op. cit.)

²⁸ TORRES (1963 : 8)

produeixen morts, amén dels desordres inherents a la lluita pròpiament dita. Quarta: les autoritats no només eren incapaces de contenir els contendents sinó que aquests darrers arribaven a mofar-se'n. A la vista d'aquest panorama no ens ha de sorprendre la intervenció reial i l'amenaça d'imposar a les autoritats locals una sanció de 10.000 maravedisos si no aconseguen resoldre el problema.

Durant el segle XVI trobem prohibicions als territoris de la Corona d'Aragó per tres vegades, cosa que ve a confirmar la pràctica d'aquesta mena de batalles tot i la reducció de notícies amb respecte al segle anterior. Així, tenim un pregó publicat a Igualada l'any 1566 per ordre dels seus batlles, a petició dels consellers, pel qual es prohibien tota mena balls, danses, burles i disfresses durant el Carnestoltes i veda especialment "*tirar taronyades, segó ni brutíies nigunes*". La pena per contravenir l'ordre era de presó (sense concretar-ne la durada) pels homes i de deu sous per les dones.²⁹ Segons sembla, també tenien lloc a l'illa de Mallorca atès que foren prohibides pel Carnaval de 1568³⁰ igual que ho foren a Barcelona el mateix any sota pena de vint lliures d'or o els mateixos dies a presó.³¹ Tot i la rotunditat de la pecúnia, les coses no van millorar gaire.

Una de les referències més conegudes és la reportada per Henrique Cock qui, al servei de Felip II, feu un viatge per la península l'any 1585 i explica, quan es troba a Saragossa, que aquestes lluites eren vigents, si més no, a bona part del territori peninsular entre les classes populars:

*"Estos tres dias, desde tres de Março hasta seis del dicho eran las Carnestolendas, y en España la costumbre que van en máscaras por las calles diciendo coplas y cosas para reir [...] La gente baxa, criados y moças de servicio, echan manojos de harina unos á otros en la cara cuando pasan, ó masas de nieve, si ha caído, ó naranjas de Andalucía mayormente donde hay cantidad de ellas."*³²

Tot indica que els colonitzadors castellans van emportar-se de casa, també, el costum de llançar-se taronges per Carnestoltes. Durant el segle XVI trobem dues notícies als territoris ultraperifèrics i d'ultramar de l'anomenada Monarquia Hispànica, com a Santo

---

²⁹ Arxiu Municipal d'Igualada (AMI) Llibre de la Universitat. Topogràfica 1066, fol. 39. Tot i que el document ja havia estat citat a PUJOL-AMADES (1936 : 79) en coneixem les dades arxivístiques gràcies a Daniel Vilarrúbias.

³⁰ IXENT. En línia <http://www.ixent.org/febfemerides.htm>. No en cita la font.

³¹ AMADES (1934 : 39-40)

³² Cock, Henrique. *Relación del viaje hecho por Felipe II en 1585 a Zaragoza, Barcelona y Valencia*. Citat a RAVENTÓS (2006 : 245).

Domingo d'on se'ns diu que hi participava activament les classes dirigents o, si més no, acomodades.

*...en las calles de la ciudad las señoras desde los balcones altos de sus casas tiraban sorprendivos naranjazos a los transeúntes y éstos a su vez los devolvían [...] En las festividades de 1538, por ejemplo, se "vio" pasear nada menos que a su ilustrísimo Señor Arzobispo Alonso de Fuente mayor tirando también sus naranjazos", por una de las calles de la ciudad de Santo Domingo.*³³

També a les illes Canàries, d'on sabem que es van prohibir el 1569 pel dol que es portava, tot i ser Carnaval, per la mort de la reina Isabel i del príncep Carles.³⁴

El segle XVII aporta, novament, una quantitat important de dades que en la majoria de casos, com en els segles anteriors, procedeixen dels territoris de parla catalana. Així doncs, la primera notícia ens sembla ja impressionant i demostrativa d'on poden desembocar les prohibicions d'activitats que el poble té assumides com a lícites. Ens permetem d'entretenir-nos-hi atès que l'assumpte és prou sucós.

El dietari de Jeroni Pujades³⁵ dóna compte de la gravetat dels fets que tingueren lloc el gener de 1606. El 9 de gener

... que devia ser mija nit, posaren foch en las portas de micer Francesch Gamis, rector del Studi de dita ciutat, elet assessor de governació, havent-li alquitranadas las ditas portas de sa casa [...]Es opinió haver-ho fet los estudiants.

L'endemà ... se tingué Consell de Cent y's mana tancar lo Studi de'la cuitat de Barcelona, y vingué molt a poc com no's resolgué se tancas in perpetuum per las moltas insolencias que cada any fan los estudiants en la Rambla per lo temps de Carnestoltes, que apenas hy ha any que no's seguecan escandols. Y se té opinió que los estudiants posaren lo foch lo dia abans en casa de micer Gamis, per lo que nols volia dexar tirar taronjes y porque ells no volian s'í llegís fins a la quaresma.

Els dies 11 i 12 els consellers manaren publicar una crida oferint ni més ni menys que 500 lliures a qui delatés els autors dels fets del dia 9. El dia 11 els estudiants van impedir que es fes la crida davant de l'Estudi i al dia següent

---

³³ TEJEDA (2005).

³⁴ RODRÍGUEZ YANES, J.M.: *La Laguna durante el Antiguo Régimen desde su fundación hasta finales del siglo XVIII*, tom I, vol. II. Citat a HERNÁNDEZ (2007 : 230).

³⁵ PUJADES, JERONI: *Dietari segon per micer Hierònym Pujadas comensant en lo any 1606* dins CASAS (1975 : 29-30)

"[...] vista per los consellers la insolencia del dia abans comesa per los estudiants, manaren fer publicar la sobre dita crida devant lo Studi ab assistentia de officials reals y molta gent armada de pedrenyals."

No sabem com va acabar l'episodi, només que el

"Dissabte a 14 lo virey manà ab crida pública per la ciutat de Barcelona que a pena de estar trenta dies a la presó, que ningun student gosàs tirar taronjas. Y aquell dia se'n tiraren més que mai."

Durant aquell segle els estudiants estaran en el punt de mira de les autoritats (acabem de veure com foren acusats dels fets de 1606). En efecte, el 1620 el bisbe Lluís Sans, canceller de la "Universitat del Studi general de dita Ciutat", en vista que els estudiants insistien en demanar que no es fes classe entre Nadal i Quaresma i en tirar taronjades va publicar una disposició³⁶ el 4 de gener en la qual, a petició del síndic de la ciutat, atès que "alguns estudiants y altres persones inquietes y de vida llibertada" tiraven "taronjades, terrades, pedrades, y altres immundicies dins lo dit Studi, y en la rambla serca de dit Studi", cosa que acabava degenerant en "rixes, bregues y aualots, y algunes vegades morts" el prelat es proposa "extirpar de les animes dels nostres subdits, en quant nos sera possible tan grans abusos y excessos y la zizania, y malicia que lo dimoni enemich del genero huma en ells ha sembrat ab esta passio, vanedat y desatino de las taronjadas que de aqui venen a pedradas". La pena a imposar als contraventors era l'excomunió major (amb reserva d'absolució) i de presó pels eclesiàstics i beneficiats, aplicable no només a qui hi participés sinó també a qui gosés "desafiarse a ellas, ajudar, animar, assistir, o mirar als que les tiren, o ajuntarse pera executar directa, o indirectament". Pitjor encara, si algú tenia la desgràcia de morir en tals lluites no podria ser enterrat en lloc sagrat, gaudir de les cerimònies fúnebres ni rebre cristiana sepultura. No es podien portar a terme a "lo Estudi, ni en la Rambla, ni carrers de Santa Ana, de na Canuda, dels Angels, ni dels Tallers, ni en altre lloch serca del estudi de la present ciutat de Barcelona".

L'any 1681 sembla que la situació a la Universitat, pel que fa a les taronjades, no devia ser tant terrible com la que havia pintat el bisbe Sans més de mig segle abans, tal com es veu en els estatuts en els quals els consellers demanaven al virrei i a la Reial Audiència que els agutzils reials poguessin assistir el rector "en tots aquells casos de inquietuts, taronjadas y altres leves excessos que cometan los Estudiantes ahont no y ha efusió de sanch".³⁷

---

³⁶ IGNOTUS (2006). Prenem aquesta informació amb la deguda reserva atès que res es diu més enllà d'una transcripció literal del document.

³⁷ Biblioteca Universitària de Barcelona, Impresos C-239/1/10 dins FERNÁNDEZ (2003 : 185).

Però la cosa devia empitjorar a la Universitat a la finalització del segle, si fem cas a Masriera (1923 : 10), atès que el 1695 el rector va proposar al Consell de Cent l'adquisició d'un local a la Rambla on recloure-hi els estudiants entre classe i classe, evitant així les taronjades que *"han ocasionado tantas muertes y tiros y graves disensiones entre los estudiantes mismos, en desdoro del fruto que había de producir el cultivo de las letras"*.

Encara a Barcelona, però ja a banda l'àmbit universitari, tenim dues aportacions delatant que pràcticament tota la població prenia part en aquestes manifestacions festives a més dels estudiants. En dóna fe l'obreta de Miquel Ribes³⁸ escrita el 1616 imitant, com diu el títol, Jaume Roig al seu *Spill*, això és, 335 versos quadrisíl·labs rimats (GRILLI 1985 : 314). Ribes ens diu:

*"vells y fedrins, --- y menestrals,
en dies tals --- totom fa festa
la gran tempesta --- de taronjades
grans preses dades, --- tothom si hi fa,"*

i més endavant

*"[...] --- viu moltes dames,
gent de molts ser --- en lo carrer
tant frequentat --- y anomenat
ample per nom --- ahont totom
acut de fet --- tot lo floret
de Barcelona --- gran badalona
de dies tals --- per catafals
bancs y cadires --- no te admires
tots assentats --- per los terrats
gent a montons --- per los balcones
y per finestres --- ahont molt destres
son en mirar --- de pas tirar
moltes taronjes --- testes y flonxes
los Cavallers, --- que en los carrers
abax passant --- fan del galant"*

Evidència, doncs, la descripció del granollerí que tirar taronges, ja fos a peu pla o des d'un terrat, finestra o balcó, era cosa de pràcticament tots els estaments socials. Altra cosa, però, era a qui es dirigia en un moment donat la repressió d'una mateixa pràctica.

---

³⁸ *Relació breu verdadera y molt gustosa de les famoses festes, balls, saraus, mascare, capuchades, farces y entremesos y altres coses de folga i entreteniment en lo temps de Carnestoltes, juntament ab una descripció del carrer de la Palla i de la varietat de viandes y menjar delicats. Composta ab rima de laume Roig per Miquel Ribes, natural de Granollers dins AMADES (1934 : 46-50).*

Tornem l'acció repressora per trobar una nova disposició, aquesta vegada del virrei, de 1660 on es prohibeix "*tirarse en la present ciutat de Barcelona taronjades, gatades, fangades, y altres immundicies los uns contra los altres*".³⁹ I encara el 31 de desembre de 1693 el lloctinent i capità general de Catalunya Juan Manuel Fernández Pacheco, marquès de Villena, feu una crida "*per los grans inconvenients y deserveys que se seguian à nostre senyor Deu y al benefici publich en los anys passats ocasionats dels abusos y desordes*" prohibint "*taronjades, segonades ni cendrades*".⁴⁰

Ja fora del Cap i Casal ens detindrem a Reus on tot sembla indicar que durant aquell segle hi havia força gust per aquesta mena de batalles. En efecte, el 1609 el Consell va determinar

"E més fou proposat per dits senyors de jurats dient com ja veuan lo gran abús se fa de tirà taronjes y com sia tant mala cosa que podan dasfé la cara a una persona. Vosas mersés o miraran si.s ferà crida que no se'n tiran y en quina pena se posarà en dita crida, vosas mersés determinaran lo feador. Fonch determinat per l'onrat consell que.s fasa crida en pena de sinch sous que no gosen tirà taronjes."⁴¹

Veiem que la pena a imposar no era gaire alta per la qual cosa no sembla que la infracció fos considerada com a greu.

Segons Bofarull (1866 : 584)⁴² els anys 1613 i 1624 el Consell reusenc, havent-se-li demanat autorització, donà com a resposta "*previene el consejo que prohíbe el que se echen y arrojen naranjas*". Bofarull es mostra convençut que aquest cítric fou substituït per confits més endavant.

En aquell segle la Villa y Corte també veié com les taronges eren llençades durant les festes carnestolesques. Des de finals del XVI i a mesura que avança el XVII la nòmina d'objectes i productes que hom es tirava va anar en augment fins que el 1636 les taronges apareixen en les prohibicions que any rere any s'anaven publicant, mostra que, si bé no creiem que fossin introduïdes en aquella data, sí que devien haver-se convertit en un problema. Una ordre d'aquell any s'expressa en els següents termes:

"[...] que ninguna persona sea osada de hacer ni vender huevos que llaman de azahar para tirar, ni ninguna persona sea osada los tres días de Carnestolendas de tirarlos, ni pellas de nieve ni de otra cosa,

---

³⁹ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Arxiu del Veguer, *Crides*, 15, 1660 citat per GARCIA ESPUCHE (2010 : 95).

⁴⁰ Biblioteca de Catalunya. F. Bon. 7695. Citat també a SIMÓN (1980 : 153).

⁴¹ GORT – PALOMAR (op. cit) sense especificar la font.

⁴² També citat a PALOMAR (1983 : sense paginar).

*ni echar mazas de estopa ni de otra cosa, ni tirar salvado ni harina, ni jeringazos de agua ni otra cosa, ni naranjas, ni traer ni dar vejigazos.*⁴³

En termes molt similars, per no dir iguals, s'expressa una altra disposició de 1644 a la mateixa ciutat⁴⁴ i a l'any següent una carta de 29 de febrer de 1645 (deu haver-hi un error en el dia atès que aquell any no va ser de traspàs) de Sebastián González ens fa conèixer que

*"Estos primeros días de la semana pasada con ocasion del agua, salvado y otras cosas que se tiraban hubo en un dia tres muertes; obligaron otros desmanes á que se pregonase con grandes penas nadie tirase cosa alguna que pudiese ser ocasion de pesadumbre, poniendo á los hombres que tirasen papelones de ceniza, naranjas &c., quinientos ducados de pena, y á las mujeres tres años de destierro.*⁴⁵

Com no, la literatura de ficció del Segle d'Or castellà ens ofereix també mostres d'allò que realment passava al carrer, de manera que Vicente Espinel, a la seva *Vida de Marcos de Obregón* (1618), ens diu que l'ambient es carregava amb la "*grita de jeringas y naranjazos y el martirio perruno causado de las mazas*".⁴⁶

I encara en un indret tan allunyat dels grans centres de producció de cítrics com és Pontevedra hi hagué el 1675 una mena de lluita a mig camí entre mascarada, encamisada i batalla carnavalesca amb participació cavallers i classes populars:

*"[...] En una fiesta que se hizo en la Villa, el día de Carnestolendas, salieron los caballeros...a caballo, a la plaza de la Herrería, y hicieron una escaramuza, tirando naranjas, y Miguel Dinís, salió a caballo, y quiso entrar también a tirar naranjas, y los caballeros se hicieron a una parte, y los muchachos dieron a correr, tras de dicho Miguel Dinís, tirándole naranjas y pedradas, con que le hicieron salir corriendo de la Plaza.*⁴⁷

Arribat el segle XVIII les notícies es converteixen en escadusseres i disperses una de les quals la trobem, precisament, al Madrid de 1705 quan el Diumenge de Carnaval, a la tarda, entre vint i quaranta joves amb edats dels catorze als divuit anys aproximadament van llançar els seus atacs contra vianants, especialment cotxers, lacais, mossos de càrrega i altra gent "de capa parda" ocultant-se fins que, al passar

⁴³ Archivo Histórico Nacional (AHN), Cons., Lib Gob., 1221 (1636), fol. 58 citat per DEL RÍO (2002 : 114).

⁴⁴ AHN, Consejo de Castilla, Sala de Alcaldes de Casa y Corte (1644), fol. 84 citat per REDONDO (1978 : 48).

⁴⁵ AA.VV. "Cartas de algunos pp. de la Compañía de Jesus sobre los sucesos de la monarquía entre los años 1634 y 1648". Tomo VI dins REAL ACADEMIA DE HISTORIA (1864 : 34). Citat també a CARO BAROJA (1979 : 68)

⁴⁶ Citat a DEL RÍO (2002 : 115).

⁴⁷ FILGUEIRA VALVERDE, XOSÉ a "I Adral" dins FEIJOO LAMAS, LEONCIO (2010).

la víctima escollida i al crit de "*Juan viene*" li feien caure una pluja de taronges, tronxos i escombres enfangades.⁴⁸ O també la que trobem a Maó a cavall d'aquell segle i el següent on, segons el teòleg i historiador Josep Sancho Sancho (Maó, 1777-1847), es tiraven tronxos i taronges durant la solemne processó de Sant Antoni Abat.⁴⁹

L'explicació a aquest declivi, en opinió de del Río (op. cit : 124 i ss), vindria explicada per l'actitud de la nova dinastia borbònica envers les festivitats populars, distant de la complaença dels Àustries en aquests casos, aplicant un "*todo está permitido*" en temps carnestolescos actuant com a vàlvula d'escapament que, en definitiva, feia pensar que "*Los juegos y burlas del carnaval eran siempre preferibles a otras formas de violencia más difíciles de predecir*". Ara bé, aquesta convé matisar aquesta afirmació a la vista del conjunt d'informacions aportades. Com hem vist, no només la Corona era part actora sinó que també corporacions municipals i Església maldaven, com hem vist, pel control de les festes ja sigui per mantenir l'ordre públic, la deguda continència espiritual o per evitar que un mínim desordre pogués ser la guspira que botés foc al polvorí d'una revolta latent. Donem per bo, doncs, que la reiteració de les prohibicions no es pot interpretar d'altra manera que en la vitalitat d'allò que es pretén proscriure però és cert que l'adveniment Borbó suposà un cop més que seriós a les batalles amb taronges. Nogensmenys, no hi ha mal que duri cent anys i les noves aparicions d'aquest noble cítric ens porten a una altra manifestació, si no descendent de les taronjades, íntimament relacionada: els geps.

---

⁴⁸ Archivo Histórico Nacional (AHN), Cons., Lib. 1290 (1705), fols. 24-31 citat per DEL RÍO (2002 : 124).

⁴⁹ MAS (2006 : 197).

Els geps

Andreu de Bofarull diu als seus *Anales* (1866 : 585) que cap a 1770 a Reus *"La algazara daba principio á las dos de la tarde con la estrambótica y grosera diversión llamada jeps introducida hacia pocos años"* sense aclarir en què consistia. Pocs anys abans (1851 : 75) ell mateix dóna la data exacta de la introducció a Reus: el 26 de desembre de 1783 amb motiu dels *"Regocijos públicos porque la Reina ha dado á luz dos mellizos. En las fiestas, por primera vez se hacen los Geps á imitación de Barcelona"*. A la pàgina 15 de la mateixa obra afirma que es tractava d'una *"bárbara broma [...] oriunda de la culta Barcelona"*. Una contradicció pròpia del conservadorisme burgès decimonònic a qui agraiem, al menys, no haver-li atorgat una ancestralitat oculta en la més remota antiguetat.⁵⁰ Son germà Antoni (1880) és una mica més explícit quan explica haver vist que els esmentats "geps" eren

*"[...] consistentes en uns homes que sortien a la plassa (ahont desde'l matí guardaven apilats grans munts de tronxos y naps), coberts amb coves llarchs de adroguer: el publich menut tenia dret a tirar els geps dits projectils may ab pedras, y com lo gep, ab estratègia, investia al grupo que menos ho esperava, lo nap dirigit al investidor, directament per taula ó per carambola, tocava a l'investit, sino feya bitllas ab lo barret ho feya ab lo cap, y ay del ull que servia de blanch, que ja podia dir que ho veuria tot negre des de llavors."*⁵¹

Per la seva part, Güell i Mercader (1900) explica que

"El dia de Sant Sebastià, el dijous gras i el darrer diumenge de Carnaval, de 3 a 4 de la tarda, uns quants brivalls de 12 i 14 anys i algun altre matxairot se n'anaven cap el Mercadal, i, escombrant tots els tronxos de col de les revenedores i d'altres que se'n procuraven en feien uns munts i se'ls tiraven els uns als altres i principalment als qui es posaven un cove al cap cridant-los -"al gep!"-"⁵²

Joan Amades (2005 : 90) també dóna compte dels "geps" amb uns termes (sospitosament) semblants als d'Antoni de Bofarull i afegeix que havia estat costum *"jugar o ballar la dansa dels geps, ball que darrerament havia perdut el caràcter de tal que sembla que havia tingut en altres temps"* i la situa a Girona, Reus (evidentment) i Vic, com de costum, sense citar la font. Si, com afirmava Andreu de

---

⁵⁰ Palomar (1983) també cita aquesta obra de Bofarull però sense donar-ne la data ni la pàgina.

⁵¹ de BOFARULL I DE BROCA, ANTONI: *Costums que's perden y recorts que fugen* (1880). Barcelona, La Renaixensa citat a PALOMAR (1983 : sense paginar).

⁵² GÜELL I MERCADER, JOSEP: *Coses de Reus* (1900). Segon volum. Reus, A.E.R. citat a PALOMAR (1983 : sense paginar).

Bofarull, procedia de Barcelona se'ns fa estrany que Amades hagués oblidat la capital catalana.

Tenim doncs una batalla més o menys ritualitzada, amb un patró establert pel que fa a l'edat dels participants entre adolescents i preadolescents, que eren els qui tiraven, i homes que portaven els coves, formant cadascun d'aquestes edats un grup contendent, utilitzant un tipus de projectil determinat com són el rebuig de vegetals, en una època de l'any concreta (l'obertura del Carnestoltes pròpiament dit o moments previs dins del seu cicle) i un moment històric concret: darreries del segle XVIII i segle XIX. Però ens falta encara un ingredient per a que tot això es pugui encabir dins l'objecte que ens ocupa: les taronges.

La resposta la tenim a Cambrils (Baix Camp). En efecte, el plorat Josep Salceda (1998 : 124) ens dóna una magnífica descripció la qual transcrivim, convençuts que no allarguem innecessàriament el present treball:

"Dimarts era la jornada culminant del Carnaval cambrilenc. Al matí, d'onze a dotze, a la plaça⁵³ es celebraven "els geps" amb l'assistència de tota la gent del poble que s'esgargamellava animant els contendents. Tenim notícia que, en ple segle passat [el XIX], "els geps" es realitzaven amb "tronxos de col", però en els darrers lustres i fins que l'autoritat va prohibir aquest costum típic, es realitzaven amb taronges, de les quals s'abocava una carretada davant de l'Ajuntament i una altra a la part posterior de la plaça. El costum de què parlem, i per si hi ha algú que ho ignori, que no ho crec, consistia a apedregar-se a cops de taronja entre dos grups de xiquets que no podien ser més grans de dotze anys. Només es podia batallar quan la dolçaina [gralla], el "Salis" i el "Caballitos"⁵⁴, tocava el tirinnà⁵⁵ des del balcó de l'Ajuntament, i quan parava era obligatori que també la canalla s'aturés; quan tornava a sonar, i ara frenèticament, també els contendents, al crit de guerra: fort!, s'anaven engrescant, fins que la festa arribava al seu apogeu. Ens diuen que hi va haver anys en què els "geps" van disposar de més de quinze mil taronges. Com és natural, sempre hi havia els eterns bromistes que passaven i traspassaven molts cops la plaça amb una sàrria o cove al cap tot atraient la ira dels contendents.

Aquest costum fou suprimit, segons tinc entès, cap a l'any 1916 per l'alcalde Ferran Ortoneda."

---

⁵³ Actual plaça d'Espanya.

⁵⁴ Es tractava de grallers cambrilencs tocant gralla i timbal. Per més informació vegeu SARRÀ (1994), MARTÍ (2006) i VALLVERDÚ (2009)

⁵⁵ Vol dir el "Tirina Petxina", melodia pròpia per acompanyar "els geps". Per més informació vegeu ORTONEDA (1999).

Per la seva banda, l'article de l'Anjub aclareix i complementa l'escrit de Salceda i el posa en relació amb les informacions aportada pels germans Bofarull, Güell, Amades i Palomar. Així, els que per Salceda eren uns simples bromistes eren en realitat part essencial de la *performance* i els anomenen "matxarrots"⁵⁶, en línia amb els "matxairots" de Güell.

El fet d'haver pogut saber que hi havia una música que regulava el decurs de la batalla i, no només això, sinó que se n'ha pogut conservar la melodia, que ofereix Ortoneda (1999), conèixer quins instruments la tocaven i qui la interpretava, és d'allò més rellevant i, si és que mai els "geps" van ser un ball, vindria a donar la raó a Amades. Nogensmenys, sembla més que es tracti d'un joc que no pas una dansa en el qual la música té el paper, com hem dit, de regular-ne el transcurs (i el músic que la interpreta oficia com autèntic mestre de cerimònies o d'àrbitre) igual que la música ens diu què hem de fer quan participem al joc de les cadires.

Una altra circumstància que, tot i no estranyar-nos, sí que ens crida l'atenció és el canvi de projectils (taronges per tronxos) produït al segle XIX. Ja hem vist que no era estrany la barreja o l'intercanvi de productes o residus en les successives batalles (tot i el predomini de les taronges) però no podem evitar de preguntar-nos què va propiciar aquest canvi al Cambrils d'aquell moment. La primera explicació que ens ve al cap, sense descartar-ne cap altra, és que hi hagués abundància de taronges més que no pas d'altres hortalisses (pensem que Salceda parla de quinze mil taronges a, posem per cas, mitja dotzena de peces per quilo en surten ni més ni menys que dues tones i mitja). L'Anjub aclareix que *la preparació dels geps començava hores abans de l'acte o fins i tot el dia anterior i consistia en arreplegar les taronges rebutjades que es trobaven a l'Era de la Cabreta, on s'aprofitava per a la batalla la fruita que ja era a terra.*

I no només trobem concordances en la pràctica dels geps en aquells indrets on es practicava sinó alguns altres elements associats com ara allò que ens sembla una visió de l'imaginari col·lectiu més que no pas fets que realment haguessin ocorregut. En aquest ordre de coses Güell i Mercader (PALOMAR 1983) explica que

"Un any hi va passar un militar amb el cavall i encara no el van veure que de seguida el van fer blanc dels tronxos. Fent-li mal i no deixant-lo passar, no li va quedar més remei que girar cua i anarse'n al

---

⁵⁶ Matxarrot o matxairot serien dues variants del mateix mot, usat amb freqüència al Baix Camp. Tal com esmenta el DCVB *matxarrot* és "Noi grandot que fa coses de poc seny, d'infant menut. (Camp de Tarragona)" [Consultat 12-XII-2011].

cuartel. Però contenen que des d'aquesta feta, l'autoritat va prohibir la baralla dels geps, perquè de llavors ençà no s'ha fet més."

De Cambrils l'Anjub (1995) ens diu que

"La gent més gran del poble encara recorda aquell capità de la Guàrdia Civil, que no coneixent la tradició va entrar a la plaça pensant que no s'atrevirien a atacar-lo, però la canalla no fent cas d'uniformes ni de personalitats van descarregar contra ell i aquest, enfadat pels cops de taronja va embrandar l'espasa amb una actitud amenaçadora i altiva cap als xiquets, i els va perseguir pel carrer Cardenal Vidal i Barraquer (antigament carrer de la Fira). També es recorda l'arribada dels músics del Regiment d'Almança [sic] al poble. Al baixar a l'estació, el seu caporal els féu tocar un pas doble i l'entrar a la plaça, desconeixent el costum, es veieren ràpidament atacats amb les taronges que embrutaven els uniformes i entraven a les boques dels seus instruments. El caporal protestà enèrgicament però les seves queixes no serviren per a res."

A propòsit del nom d'aquesta batalla-joc-ball, i sense rebutjar la possibilitat que apunta Palomar (1983) segons el qual aquest prové dels geps que representaven el coves i les sàrries que portaven aquests personatges, no ens sembla forassenyat d'aventurar-ne una altra hipòtesi. No sabem si encara avui es fa però, els que rondem la quarantena, hem jugat a la "gepa", joc consistent en tirar, amb tanta força com es pogués, a l'esquena dels altres nois participants una pilota de petites dimensions, a poder ser una mica més gran que una de tennis, com una taronja. Més encara, el DCVB⁵⁷ en dóna una accepció en plural segons la qual es tracta d'un *Joc de nois en què el qui pot agafar la pilota, la llença a l'esquena dels altres que fugen, i cada un d'aquests procura recollir-la d'en terra i tirar-la altra vegada a l'esquena dels altres.*

Molt difícilment sabrem com els geps van fer cap a Cambrils però sí que, entrant en el terreny de l'especulació, podem suposar-ne el trasvassament per imitació de la moda adquirida a Reus procedent de Barcelona al darrer terç de segle XVIII atenent-nos als pocs quilòmetres que separen la capital del Baix Camp de Cambrils i dels estrets lligams que les unien, i uneixen encara. Anant encara més enllà podem sospitar qui n'era el mantenidor tot i no tenir-ne proves documentals.

És conegut el paper que tenien les confraries de fadrins en el cicle festiu del Carnestoltes amb tot un seguit d'inversions, burles, captes i balls. Per citar-ne algun exemple tindríem el cas de Moià amb els

---

⁵⁷ [Consultat el 12-XII-2011]

veguers de Sant Joan Evangelista, relacionats amb la Confraria de la Mare de Déu dels Socors (vegeu CLARÀ 2008 : 27-66), la de Sant Esteve a Tàrrrega (vegeu MIRÓ 1991 : 141-163) o ja dins del Baix Camp Palomar (2010) dóna una magnífica compilació de pràctiques pròpies d'aquest cicle festiu portades a terme per confraries de fadrins. A Cambrils va existir la Confraria del Santíssim Sagrament, també coneguda com a Confraria dels fadrins. En el seu "Llibre de Confraria"⁵⁸ es documenten assíduament entre 1735 i 1766 nombrosos pagaments a músics per les festes d'Innocents, Reis i Carnestoltes, així com la despesa de teia per il·luminar els balls, el cost del "Gall"⁵⁹ que tenia lloc, també, per Carnaval i les quantitats captades durant la primera d'aquestes festivitats (tot i que en desconeixem la forma i el nivell de coacció sobre els eventuais donants). Que les notacions es limitin a aquest període concret no vol dir, per força, que la pràctica no es portés a terme abans o, fins i tot, més endavant atès que el detall a l'hora de portar els comptes anava, quasi sempre, en funció dels requeriments fets en les visites pastorals, per la qual cosa no ens ha d'estranyar que s'haguessin fet sense deixar-ne constància. Així doncs, i a la vista de la intensa activitat festiva dels fadrins cambrilencs per Carnestoltes i que els geps eren participats, principalment, per jovenalla no ens hauria d'estranyar que haguessin estat els membres d'aquesta confraria els mantenidors, si no impulsors, al menys en els seus inicis.

Els geps, com a batalla amb restes vegetals, deixà de fer-se a Reus, com hem vist, a finals de segle XIX i a Cambrils a la segona dècada de la centúria següent. Foren els darrers reductes de batalles amb taronges al Principat, encara que segons Palomar (1983) cap a l'any 1921 "hi ha qui recorda haver rebut taronges en una desfilada de l'enterrament" o que, fins temps relativament recents (sense citar quan) a la comarca del Segrià hi havia batalles amb taronges.

---

⁵⁸ Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona. "Llibre de Confradia. 1713-1871". C/14. Núm. 23.

⁵⁹ A propòsit del llançament de taronges al "Gall de Carnaval" a Múrcia vegeu TORRES (op. cit). A nivell ibèric vegeu CARO BAROJA (op. cit : 75-91).

Els nostres dies

Tot i que actualment les batalles festives, especialment en temps carnavalesc, (sembla que) gaudeixin de bona salut, les que utilitzen taronges com a projectil (cosa que, en definitiva, no deix de ser una especificitat) tenen una vigència testimonial si ho comparem amb l'abundor que havia tingut, tot i les restriccions, en segles passats.

No tenim notícia concreta de cap d'aquestes batalles al Principat des de la desaparició dels geps cambrilencs i només a les Illes, a la població de Sant Joan, hi ha hagut alguna activitat d'aquesta mena en els darrers anys com queda patent a través de la premsa local o la web corporativa del seu ajuntament (sense data). De les esmentades fonts n'extreiem que la batalla s'emmarca en un conjunt d'actes, portats a terme pels quintos, ben propis del Carnaval: *"passejada del mè, guerra de taronges, presa del pi, encalçades, poalades d'aigua, cantar panades, sopars, dinars i bauxes a balquena"* (IGNOTUS 1992 : 3) tot i que traslladats en el calendari fins a Pasqua. Concretament, en la lluita *els de l'any en curs defensen un pi que els disputen els quintos de l'any següent i per a això es valen de taronges.*⁶⁰ El fet que siguin els quintos qui porten el pes de la celebració (no només la batalla) i que, tradicionalment, es tracti de joves solters que estaven a punt d'anar a fer el soldat ens suggereix, com a mínim, paral·lelismes amb les activitats comentades més amunt de les confraries dels fadrins.

Per trobar altres senyals de vigència de les batalles amb taronges hem de traslladar-nos fins a Itàlia i a Bèlgica. En el primer cas tenim la coneguda internacionalment "Battaglia delle arance" dins del Carnaval (una vegada més) d'Ívrea, al Piemont.

Les arrels de la batalla italiana hem de buscar-les cap a meitat de segle XIX quan, segons sembla, existia el costum cortès de tirar, a més de taronges, diversitat de productes (flors, faves, confeti, serpentines...) des dels balcons, gentil agressió que era resposta, naturalment, pels agredits de manera amable. En opinió de Quaccia i Giannotti (2008 : 34) era *"un "getto" piú o meno gentile, di sicuro elitario, alla nasita del quale non era certo risultato estraneo un fenomeno di imitazione verso quanto il bel mondo del tempo andava compiendo nelle piú importanti capitali europee del divertimento."* Els paral·lelismes, doncs, amb el llançament de taronges des de balcons i finestres que hem vist ben documentat més amunt són prou evidents, com ho són amb un altre joc carnavalesc, la menció del qual hem reservat fins ara. Parlem del que Torres (op. cit : 9) anomena *juego de las naranjitas* i que l'autor murcià documenta

---

⁶⁰ AJUNTAMENT DE SANT JOAN en línia.

suficientment en el seu treball a diversos punts de la península Ibèrica. Ell mateix, citant l'obra de González de Amezúa "Lope de Vega en sus cartas", ens parla dels cavallers emmascarats que, per Carnaval, entaulaven animades i agudes conversacions amb les dames que presenciaven les festes des de les seves finestres. Un cop esgotat el recurs retòric els cavallers agafaven taronges i

"[...] bien ellos, bien sus criados acompañantes, llevaban a prevención, arrojándoselas a las damas, para que éstas, a su vez, se las devolvieran con igual prontitud. La gracia del juego estaba en la habilidad y destreza que se ponía en él por uno y otro bando, y aseguran los cronistas y testigos de entonces que era tan grande, que, a pesar de la regular distancia que mediaba desde la calle hasta el balcón, a veces pasábanse un caballero y una dama cambiando incesantemente durante una hora las naranjas, sin dejar caer al suelo una sola, cosa de maravilla para cuantos no estaban acostumbrados a presenciar tal diversión.

En qualsevol cas, no ens detindrem ara en l'evolució ans ens fixarem sumàriament a la configuració actual de la batalla piemontesa que els autors tot just acabats d'anomenar (2008 : 39) consideren, amb matisos, *signorale e violenta*. A la tarda del Diumenge i del Dimarts de Carnaval (*Martedì Grasso*) les nou esquadres d'*arancieri* (tiradors de taronja) es baten en duel ja sigui a peu o a dalt de carros sumptuosament guarnits estirats per cavalls. Els *arancieri* a peu lluiten a cara descoberta i sense cap protecció física mentre que els que ho fan des de dalt dels carros van fortament protegits. Seguint, una vegada més, Quaccia i Giannoti (2008 : 50) *gairebé de sobte, a l'entrada del carro a la plaça, un dens embull de taronges es materialitza del no-res; la batalla és furiosa, descontrolada, desordenada, impressionant.*⁶¹

No menys conegut que el d'Ivrea és el carnaval de Binche, a Valònia, festa inscrita l'any 2008 per la UNESCO dins la Llista Representativa del Patrimoni Cultural Inmaterial de la Humanitat. El Dimarts de Carnaval els pintorescos i vistosos *Gilles*, amb els seus costosos vestits inflats, amb el cinturó d'esquellots, tocats amb un espectacular barret fet de plomes d'estruc i equipats d'un cistellet ple de taronges sanguines desfilen per la Grand'Rue marcant el pas al so d'una marxa característica, oferint o llençant les taronges al públic assistent o a les finestres dels edificis confrontants. Sottiaux⁶² ho descriu líricament:

---

⁶¹ "Quasi improvvisamente, all'ingresso del carro sulla piazza, un fittissimo intreccio di arance si materializza da nulla; la battaglia è furente, incontrollata, scomposta, impressionante."

⁶² SOTTIAUX, JULES "L'illustre Bézuquet en Wallonie", citat a HANLET (1950 : 102-103).

"Les taronges omplien l'espai i s'esclafaven sobre les finestres protegides per una reixa de ferro. [...].

Tot batejava de la Grand'rue a Grand'place, vestit de dòmino, de jaqueta renovada, en màscara, en nas, sota la pluja interminable de taronges.

[...]

Quan la Grand'place fou buida, els músics s'agruparen al mig i els Gilles van dansar llançant tal quantitat de taronges a les finestres que l'aire semblava daurat.⁶³

La manca de dades fa que, ara per ara, ens haguem de quedar amb la llegenda per trobar una explicació, ni molt menys definitiva, de la presència de taronges al Carnaval *binchois*. En efecte, segons Bonfils (sense datar : 24), a l'igual que sobre l'origen d'aquest Carnestoltes, la veu popular n'ha promulgant una introducció per part espanyols estacionats en aquella zona durant el Renaixement. Naturalment, no entrarem ara ni aquí a analitzar la veracitat o no d'aquesta suposició però no serà sobrer de recordar que la climatologia belga no és la més propícia pel cultiu de la taronja, cosa que ens porta a pensar que, en major o en menor grau, l'ocupació espanyola podria haver-hi tingut alguna cosa a veure i més quan, com hem vist, en aquella època la pràctica era plenament vigent a la península Ibèrica.

Finalitzarem el periple al continent americà on, mercès a la premsa electrònica, localitzem dues batalles amb taronges com la d'Alfajayucan, a l'estat mexicà d'Hidalgo.⁶⁴ A l'esdeveniment hi participen membres de les diverses comunitats que conformen aquell territori a les festes en honor a Sant Antoni de Pàdua amb el concurs d'homes, dones i infants i unes normes, segons sembla, ben clares: *"Uno contra uno, con 35 naranjas y a donde le toque; el que gane se lleva la botella o algo más"*. Les motivacions per participar-hi van des del culte al sant patró, la demanda d'una bona collita en el moment de la sembra o el compliment d'alguna promesa piadosa. Pel que fa als possibles orígens sembla que no es remunten més enllà de 150 o 200 anys enrere.

Per la seva banda Utao, al departament peruà d'Huánuco, conjumina al seu Carnaval dues característiques ben pròpies de la festa: la inversió i la violència com es demostra quan les dones es disfressen d'home i resulten sempre vencedores de la batalla de taronges que es

---

⁶³ *"Les oranges remplissaient l'espace et s'aplatissaient sur les fenêtres protégées d'un réseau de fer.*

[...]

On s'élançait de la Grand'rue à la Grand'place, vêtu d'un domino, d'une jaquette retournée, en masque, en nez, sous la pluie interminable des oranges.

[...]

On fit vide sur la Grand'place, les musiciens se rangèrent au milieu et les Gilles dansèrent en lançant une telle bordée d'oranges vers les fenêtres que l'air en paraissait doré."

⁶⁴ Totes les informacions sobre aquesta batalla són estretes d'ALFARO (2004 i 2005).

lliura, a ritme de tambors, pels carrers i en la qual hi participen, per descomptat, també homes tan adults com infants (VENTURA 2011).

Àngel Vallverdú Rom
Cambrils, novembre-desembre 2011.

BIBLIOGRAFIA.

AJUNTAMENT DE BARCELONA (2010). "Protocol festiu de la ciutat de Barcelona" dins *Gasetta municipal*. 20-II-2010. Núm. 6

AJUNTAMENT DE SANT JOAN (sense data). *Els Quintos reprenen el tradicional ball amb un gran concert*. En línia <http://www.ajsantjoan.net/noticies/noticia.ct.html?tIte=els-quintos-reprenen-el-tradicional-ball-amb-un-gran-concert&cIte=17267>.
[Consultat 13-XII-2011].

ALFARO, BETHA (2004). *La guerra de las naranjas* dins "Noticieros Televisa". En línia <http://www.esmas.com/noticierostelevisa/noticieros/348617.html>.
[Consultat 14-XII-2011].

(2005). *Realizan guerra de naranjas en Hidalgo* dins "Noticieros Televisa". En línia <http://www.esmas.com/noticierostelevisa/mexico/428786.html>.
[Consultat 14-XII-2011].

AMADES, JOAN (1934). *El Carnestoltes a Barcelona fins el segle XVIIIè*. Barcelona, Impremta la Neotipia. Edició facsímil (2001). Tarragona, Edicions el Mèdol.

AMADES, JOAN (2005). *Costumari català. Carnestoltes-II - La Quaresma*. Barcelona, Edicions 62, s.a.

BALAGUER MERINO, ANDREU (1878). "Lo Carnestoltes á Barcelona en lo segle XVII" dins *La Renaixensa*. Any VIII. Tom II. 31-VII-1878.

BELEAU, JOSEPH. "Le culte de la Sainte Vierge a Marseille Notre-Dame de la Garde", dins *L'écho de Notre Dame de la Garde*. 25-XI-1882. Núm. 31.

de BOFARULL I DE BROCÀ, ANDREU (1851). *Reus en el bolsillo, ó sean sus costumbres, usos antiguos y modernos, fiestas políticas*,

religiosas y domésticas, anticuallas y efemérides. Reus, Imprenta y Librería de Ángel Camí y José Arnavat.

de BOFARULL I DE BROCÀ, ANDREU (1866). *Anales históricos de Reus, desde su fundación hasta nuestros días*. Segona edició. Reus, Imp. de la V. é Hijo de Sabater.

CARO BAROJA, JULIO (1978). *El Carnaval: análisis histórico-cultural*. Madrid, Taurus.

CARRERES ZACARÉS, SALVADOR (1925). *Ensayo de una bibliografía de los Libros de Fiestas celebradas en Valencia y su antiguo Reino*. València, tom II (Apèndix documental).

CASAS HOMS, JOSEP MARIA (1975). "Dietari de Jeroni Pujades II (1606-1610)" dins *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. Any 175, volum 16.

CLARÀ ARISA, JAUME (2008). "El Pollo o el Jutge: evolució de l'esparriot moianès" dins *Modilianum*. Revista d'estudis del Moianès. Núm. 39. 2n semestre 2008.

DALMAU, JOSEP (1615). "Relacion de las fiestas que se han hecho en la Ciudad de Tortosa, a la Beatificacion de nuestra Madre Santa Teresa de Iesus" dins *De la solemnidad con que se han celebrado en la ciudad de Barcelona, las fiestas a la Beatificacion de la Madre S. Teresa de Iesus, fundadora de la reforma de Frayles y Monjas, de nuestra Señora del Carmen, de los Descalços*. Barcelona, Sebastian Matevad.

Diccionari català-valencià-balear. En línia. <http://dcvb.iecat.net/>.

FEIJOO LAMAS, LEONCIO (2010). *En Carnaval, tirad naranjas*. En línia <http://donfiliberto.blogspot.com/2010/02/en-carnaval-tirad-naranjas.html>. [Consultat 09-XII-2011].

FERNÁNDEZ LUZÓN, ANTONIO (2003). *La Universidad de Barcelona en el siglo XVI*. Tesi doctoral.

FESTES.ORG i CARRUTXA: FESTES.ORG. En línia <http://www.festes.org/monografics/batalles/index.html> [Consulta 13-XI-2011].

GORT, EZEQUIEL i PALOMAR, SALVADOR (2007). "Les danses del Carnaval de Reus". En línia http://www.carrutxa.org/biblioteca/ftp/danses_carnaval.pdf publicat digitalment el 05-II-2007. [Consultat 09-XII-2011].

GARCIA ESPUCHE, ALBERT (2010). "Una ciutat de festes" dins *Festes i celebracions. Barcelona 1700*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona.

GRACIA NORIEGA, JOSÉ IGNACIO (1988). *Entre el mar y las montañas, recorridos por la comarca oriental de Asturias*. Oviedo, Económicos-Easa. També en línia a <http://www.llanes.as/nor/mym/1988c13.htm>. [Consultat 22-XI-2011].

GRILLI, GIUSEPPE (1985). "Excés d'oralitat i carnaval a la cultura urbana entre manierisme i barros" dins *Miscel·lània Pere Bohigas, 3*. Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

HANLET, CAMILLE (1950). "Comment l'illustre Bézuquet-Servantès devint Gilles de Binche" dins *Le Folklore de Flandre et de Wallonie*. Brussel·les, Editions Durendal.

HERNÁNDEZ GONZÁLEZ, Manuel (2007). *Fiestas y creencias en Canarias en la Edad Moderna*. Santa Cruz de Tenerife, Ediciones Idea

IGNOTUS (1932). "Del Carnestoltes barceloní. La Rua, a través del temps" dins *La humanitat*. Barcelona, 06-II-1932. Núm. 77.

IGNOTUS (1992). "Notícies locals". dins *Mel i sucre*. Sant Joan, Obra Cultural Balear. Núm. 143. Maig 1992.

IGNOTUS (2006). "Barcelona, 1620" dins *Misèries de Catalunya*. En línia http://miseriesdecatalunya.blog.cat/2006/02/13/barcelona_1620/. [Consultat 07-XII-2011].

IXENT. En línia <http://www.ixent.org/febrefemerides.htm>. Consulta [02-XII-2011].

LONGFILS, M. PHILIPPE (sense datar). *Le carnaval de Binche*. En línia http://www.cslaval.qc.ca/Prof-Inet/anim/CG/fetes/gal2002-1/g12/c_binche.pdf. [Consultat 13-XII-2011].

MARTÍ ESTRADA, IGNASI (2006). *100 anys de l'arribada del ball de bastons a Cambrils*. Comunicació presentada a la IV Jornada d'Estudi i Treball sobre el Ball de Bastons. Vilafranca del Penedès, Coordinadora de Ball de Bastons de Catalunya.

MAS VIVES, JOAN (2006). *Diccionari del teatre a les Illes Balears*, Volum 2. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

MASRIERA, ARTUR (1923). "Los estudiantes de antaño" dins *La Vanguardia*. Núm. 18491. 23-V-1923.

MASSIP, FRANCESC (2010). *A cos de rei. Festa cívica i espectacle del poder reial a la Corona d'Aragó*. Valls, Cossetània.

MAYOLAS, PEP (2010). *Fou Carles I rebut per moriscos a Astúries?* En línia a <http://www.jordibilbeny.com/gestiona-t/upload/PDF/05042010220642.pdf>. [Consultat 22-XI-2011]

MIRÓ BALDRICH, RAMON (1991). "La confraria de Sant Esteve a Tàrrrega" dins *Urx: revista cultural de l'Urgell*. Núm. 3.

MUNTANER, RAMON (1558). *Chronica, o descripcio dels fets, e hazanyes del inclyt rey don Iavme primer*. València, Casa de la Viuda de Ioan Mey Flandro.

ORTONEDA PEDROLA, NÚRIA (1999). "Tornades del cançoner" dins *Quadern Anjub*. Núm. 1. Abril 1999.

PALOMAR ABADIA, SALVADOR (1983). *Batalles i baralles al carnaval de Reus*. Reus, Carrutxa.

PALOMAR ABADIA, SALVADOR (2010). "Costums de fadrins per Innocents (Baix Camp)" dins *La Teiera*. En línia <http://lateiera.wordpress.com/2010/12/26/el-sonar-dels-corns/>. [Consultat 12-XII-2011].

PUJOL, FRANCESC i AMADES, JOAN (1936). *Diccionari de la dansa, dels entremesos i dels instruments de música i sonadors*. Vol. I Barcelona: Fundació Concepció Rabell i Cibils, vda. de Romaguera.

QUACCIA, FRANCO i GIANNOTI GABRIELLA (2008). *Un tempo... Storia e mito nel Carnevale di Ivrea*. Ivrea, Consorzio per l'Organizzazione dello Storico Carnevale di Ivrea.

RAUFAST CHICO, MIGUEL (2007). "¿Un mismo ceremonial para dos dinastías? Las entradas reales de Martín el Humano (1397) y Fernando I (1412) en Barcelona" dins *En la España medieval*. Madrid, Universidad Complutense de Madrid.

RAVENTÓS, JORDI (2006). *Manifestacions musicals a Barcelona a través de la festa: les entrades reials (segles XV-XVIII)*. Tesi doctoral.

REAL ACADEMIA DE HISTORIA (1864). *Memorial histórico español: colección de documentos, opúsculos y antigüedades*. Tom XVIII. Madrid, Imprenta nacional.

REDONDO, AUGUSTIN (1978). "Tradición carnavalesca y creación literaria del personaje de Sancho Panza al episodio de la ínsula Barataria en el "Quijote"" dins *Bulletin Hispanique*. Volum 80, número 80, 1-2. Bodreaux, Université Michel de Montaigne Bordeaux.

del RÍO BARREDO, MARÍA JOSÉ (2002). "Burlas y violencia en el Carnaval madrileño de los siglos XVII y XVIII" dins *Revista de Filología Romànica*. 2002, anejo III. Madrid, Universidad Complutense.

SALCEDA CASTELLS, JOSEP (1998). "Tradicions en desús: "els geps" dins *Quaranta anys d'Estampes Cambrilenques volum 1*. Cambrils, autoedició.

SARRÀ, R.M. et. al. (1995). "El Carnaval" dins *Anjub: quadern de cultura tradicional i popular*. Núm. 3. Febrer 1995.

SIMÓN PALMER, MARÍA DEL CARMEN (1980). "Bibliografía de Cataluña: notas para su realización". Volum 41. Barcelona, CSIC.

TEJEDA CRUZ, DAGOBERTO (2005). En línia http://carnaval.enpuertoplata.com/carnaval_dominicano1.html. [Consultat 04-XII-2011]

THOMAS, HUGH (2003). *El Imperio español. De Colón a Magallanes*. Barcelona, Editorial Planeta, SA.

TORRES FONTES, JUAN (1963). "Naranjas, naranjazos, naranjitas" dins *Monteagudo*. Múrcia. Vol. 42.

VALLVERDÚ ROM, ÀNGEL (2009). "Presència de grallers a les festes majors Cambrils entre 1939 i 1954 (I)" dins *L'Arxiu d'informa. Butlletí de l'Arxiu Municipal de Cambrils*. Núm. 20. Juny 2009.

VENTURA RIVERA, YOEL (2011). "El tradicional carnaval de Utao y la guerra de las naranjas" dins *Heraldo 21* en línia <http://heraldo21.blogspot.com/2011/01/carnaval-de-utao.html>. [Consultat 14-XII-2011].